

Staša Babić

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beograd
s.babic@eunet.rs*

Arheologija i etnicitet*

Apstrakt: Članak razmatra istoriju arheološkog istraživanja kolektivnog identiteta u prošlosti. Kulturnoistorijski pristup oslanja se punom težinom na koncept *kulturne grupe*, presudno obeležen modernim shvatanjima nacionalne države – jedinstva teritorije, materijalne kulture, jezika i etničke pripadnosti. Primena ovog koncepta dovela je do drastičnih političkih zloupotreba, od kojih je najpoznatiji primer Gustava Kosine u nacističkoj Nemačkoj. Uviđanje da sama suština tako shvaćenog kolektivnog identiteta zajednica u prošlosti neminovno vodi u projekciju modernog modela nacionalne države, dovelo je do korenitog preispitivanja. Tako arheolozi poslednjih decenija istražuju druge puteve posmatranja kolektivnog i individualnog identiteta u prošlosti, zasnovane na konstruktivističkom pristupu.

Cljučne reči: arheologija, etnicitet, kulturnoistorijski pristup, identitet, savremeni kontekst istraživanja

"Neke vrste ostataka – grnčariju, oruđe, nakit, obrede sahranjivanja i oblike kuća – neprekidno srećemo zajedno. Takav kompleks povezanih odlika nazvaćemo 'kulturnom grupom' ili, jednostavno, 'kulturom'. Pretpostavljamo da je jedan takav kompleks materijalni izraz onoga što bismo danas nazvali 'narodom'." (Childe 1929: v-vi)

Odeljak iz knjige Gordona Čajlda (*Vere Gordon Childe*, 1892–1957) *Dunav u praistoriji (The Danube in Prehistory)* jedan je od retkih eksplicitnih iskaza, koji prethodi sredini XX veka, o načinima na koje arheolozi donose zaključke o svom predmetu istraživanja. *Kulturnoistorijska škola*, teorijsko-metodološki pravac koji je obeležio razvoj discipline krajem XIX i tokom prve polovine XX veka, ne odlikuje se sklonošću ka sistematičnom izražavanju pretpostavki istraživanja (Džonson 2008; Jones 1999, 24; Olsen 2002). Pa ipak, značaj navedenog Čajldovog iskaza nije samo u tome što odstupa od preovlađujuće prakse svog vremena, već i što je u ovih par rečenica sadržan

* Tekst je nastao u okviru rada na projektu *Interkulturalna komunikacija u paleo-balkanskim društvima*, finansiranom od strane Ministarstva za nauku i tehnologiju Republike Srbije, pod brojem 147040.

jedan od osnovnih koncepata na kojima je arheologija počivala tokom gotovo jednog veka – ideja o *kulturnoj grupi*, osnovnoj analitičkoj jedinici čije su definisanje, prostorno i vremensko određenje i odnosi sa drugim sličnim celinama bili primarni zadatak discipline tokom ove njene faze. Sistematizacija obilja građe u veliku šemu razvoja ljudske kulture, koja je okupirala arheologe u vreme formiranja discipline, u fazi koju Brus Trigger naziva *evolucionističkom* (Trigger 1989), krajem XIX veka zahtevala je finija teritorijalna razgraničenja. Zapažene varijacije u odlikama relativno sinhrono materijalne kulture od jednog područja do drugog dovele su do potrebe za novim oruđem, novim konceptom kojim bi se one mogle opisati i objasniti (Trigger 1989; Olsen 2002, 30–33). Početna pretpostavka bila je da su odlike materijalne kulture direktan odraz načina života zajednice koja ih je načinila i koristila, odnosno: artefakti su shvaćeni kao odraz *kulturnih normi* koje, u krajnjoj liniji, određuju suštinu pojedinačne *kulture*. Kasniji komentatori kulturnoistorijskog pravca ovakvo polazište označili su kao *normativno shvatanje kulture* (Džonson 2008, 35–38). Tako su tipovi staništa, načini sahranjivanja, oblici nakita i oruđa postali otelotvorenje duhovnih odlika ljudskih grupa u prošlosti. Srodnost oblika predmeta ukazivala je na sličan ili istovetan način života i, najzad, na srodnost ljudi koji su činili zajednicu – *kulturnu grupu*. Imena pod kojima su pojedine ovakve celine postale poznate poticala su od vrste nalaza koja je bila najupečatljivija (npr. *Linearbandkeramik* ili *Beaker culture*), ili pak po nalazištu koje se smatralo najboljim ili najbogatijim predstavnikom kulturne grupe (npr. *vinčanska kultura*). Tamo gde su teritorijalna rasprostranjenost i hronološko određenje bili dovoljno bliski sa zajednicama čija su imena zabeležena u pisanim izvorima, skupovima nalaza pripisivan je etnonim koji su antički autori smatrali odgovarajućim za zajednicu koju su opisivali (Lucy 2005, 88). Logički sled time je doveden do svog neumitnog kraja: teritoriju na kojoj su arheolozi zabeležili slične kuće, grobove, oruđa, posuđa, u prošlosti je naseljavala zajednica koja je sledila iste kulturne norme, na isti način organizovala svoj društveni, ekonomski, duhovni život, govorila istim jezikom – *narod*. Ukoliko je ovakva grupa ušla u interesnu sferu nekog putopisca ili vojskovođe, pa se u njegovim spisima sačuvalo prikladno ime, arheološki odraz, na primer, Kelta ili Slovena utvrđen je sa velikom sigurnošću. Ukoliko takvo ime nije bilo na raspolaganju, zamenjeno je slikovitim atributom keramičkih posuđa, ali je označeni sadržaj ostao isti – ljudske grupe u prošlosti naseljavale su jasno omeđene prostore, unutar kojih su važile iste kulturne norme, izražene jednako kroz materijalnu kulturu i jezik. Tako su skupovi nalaza o kojima je kasnije pisao Čajld započeli svoju dugu i uspešnu karijeru u arheologiji.

Arheološki postupak određivanja kulturnih grupa kakav je ustoličen krajem XIX i početkom XX veka, naravno, nije nezavistan od događaja u drugim oblastima istraživanja. Većina autora, gledišta arheologa tog vremena, dovodi u vezu sa stavovima nemačkog geografa i etnologa Fridriha Racela (*Friedrich*

Ratzel), posebno sa njegovom knjigom *Völkerkunde (Nauka o narodu)*, objavljenom 1885. godine (Jones 1999, 47, 48; Lucy 2005, 87; Olsen 2002, 117; Gosden 1999, 70). Njegova ideja o *kulturnim područjima* – homogenim, organski integrisanim kulturnim kompleksima, dalje je razrađena u radovima etnologa Lea Frobenijusa (*Leo Frobenius*) i Frica Grebnera (*Fritz Graebner*), koji su kao svoj osnovni analitički koncept uveli ideju *kulturnih krugova (Kulturkreise)*. Polazeći od njima savremene geografske distribucije kulturnih kompleksa, ovi su autori razradili *kulturnoistorijski metod (Kulturhistorische Methode)*, kojim su nastojali da utvrde istorijske sledove kultura unazad u prošlost. Na ovom putu, arheološka građa predstavljala je neminovan element istraživanja. Ovaj je pristup postao karakterističan za *Bečku školu*, koja je početkom XX veka imala uticaja na razmišljanja o kulturi čoveka u zemljama nemačkog jezičkog područja (Kuklick 1996; Dostal, Gingrich 1996), ali je u drugim sredinama veoma brzo bila potisnuta nadolazećim funkcionalističkim i strukturalističkim pristupima, u kojima je vremenska dimenzija imala daleko manji značaj (Jones 1999, 47, 48). U arheologiji, međutim, kulturnoistorijska škola ima daleko dužu istoriju, uključujući i manje slavne epizode. Događaji vezani za ime Gustava Kosine (*Gustaf Kossinna*, 1858-1931) drastičan su primer sa dalekosežnim posledicama.

Skelet u ormanu

Istraživački put Gustava Kosine počeo je u oblasti lingvistike, gde je krajem XIX veka visoko na listi istraživačkih prioriteta bilo pitanje porekla indoevropskih jezika (Olsen 2002, 34). Leksičke i gramatičke podudarnosti, koje su lingvisti tog vremena utvrdili među jezicima kojima se govori na velikom području Evroazije, objašnjene su pretpostavkom o jednom zajedničkom pra-jeziku iz kojeg su potekli i o narodu koji ga je govorio – Indoevropljanima. Sledeći zadatak bilo je određivanje njihove postojbine, iz koje se jezik širio kretanjem govornika – *migracijama*. Pretpostavka koja je okupila najveći broj istraživača bila je da su se Indoevropljani širili iz oblasti zapadne i centralne Azije prema zapadu i u talasu migracija naselili Evropu (Renfrew 1987). Kosina je, međutim, zastupao drugačije gledište i u potrazi za argumentima okrenuo se arheologiji (Olsen 2002, 34). Po njemu, migracije se nisu kretale sa istoka na zapad, već upravo obrnuto: jezgro iz kojeg su potekli moderni jezici nalazilo se u oblasti Šlezvig-Holštajn, na severu Nemačke, odakle su, iz ove prapostojbine *Indogermana*, već tokom neolita talasi seoba krenuli na jug i istok. Uporište za ovu interpretaciju Kosina je našao u *direktnom etno-istorijskom metodu*, baziranom na pretpostavci da "u svim periodima oštro izdvojeno arheološko kulturno područje koincidira sa jasno prepoznatljivim narodima ili plemenima" (cit. po Jones 1999, 16). Nadalje,

kulturni kontinuitet, posvedočen osobinama materijalne kulture na određenom području, značio je *etnički kontinuitet*. Kosinina *naseobinska arheologija* (*Siedlungsarchaologie*) tako je pratila istorijski poznate etničke grupe unazad kroz vreme do duboke prošlosti. Godine 1911. objavljena je njegova knjiga *Poreklo Germana* (*Die Herkunft der Germanen*), gde su početna tačka u ovom odmotavanju bili rimski pisani izvori u kojima se opisuju običaji i staništa Germana, odakle ih je Kosina projektovao sve do najstarijih poznatih arheoloških tragova (Olsen 2002, 35).

Naslov ključnog dela Gustava Kosine *Praistorija Germana: Istaknuto nacionalna disciplina* (*Die deutsche Vorgeschichte - eine hervorragend nationale Wissenschaft*) i posveta izdanju ove knjige iz 1921. ostavljaju malo sumnje u ideju koja ga je vodila u njegovom istraživačkom radu: "*Nemačkom narodu, kao gradivo za obnovu spolja i iznutra razorene domovine*" (Arnold 1992, 31). Ovaj dar prihvaćen je sa posebnim entuzijazmom u godinama koje su sledile i ideja o superiornom narodu koji je sa severa Evrope dominirao svojom "snažnom voljom ... i glađu za osvajanjem" (cit. po Olsen 2002, 35) našla je svoj pun izraz u organizaciji *Istorija predaka* (*Ahnenerbe*), koju je 1935. godine osnovao i vodio Hajnrih Himler. Oficiri SS – trupa organizovali su arheološka istraživanja, strogo se pridržavajući Kosininih metoda *naseobinske arheologije*, kojima su dokazivali ekspanziju Germana tokom praistorije na teritorije Poljske, južne Rusije i Kavkaza. Kosinina arheološka interpretacija prošlosti tako je postala jedan od važnih alata u ideologiji nacističke Nemačke (Arnold 1990, 1992; Jones 1999, 2, 3).

Govoreći o posledice ekstremne primene načela izjednačavanja kompleksa materijalne kulture sa narodom nisu promakle pažnji Gordona Čajlda, autora čija klasična definicija kulturne grupe počiva na veoma sličnim premisama. Već početkom tridesetih godina XX veka, pre nego što je ideja o Indogermanima došla do svog punog jezivog odraza, Čajld je odbacio Kosininu interpretaciju evropske praistorije i njene rasističke implikacije (Jones 1999, 16; Lucy 2003, 88; Olsen 2002, 33–37). Godine 1934. putovao je u Sovjetski savez i došao u dodir s arheološkim pristupima koji su bili u oštroj suprotnosti sa kulturnoistorijskom tradicijom. "Marksistička istorija materijalne kulture" posebno težište je stavljala na objašnjenje društvenih promena internim razvojem načina proizvodnje, dok su migracija i difuzija – ključni alati Kosinog pristupa, igrali daleko manju ulogu. Iz ovog iskustva proistekle su Čajldove knjige sa naslovima kao što je *Čovek stvara sebe* (*Man Makes Himself*, 1936) i *Socijalna evolucija* (*Social Evolution*, 1951). Iako nikad nije sasvim napustio difuzionističko shvatanje, njegovi radovi četrdesetih i pedesetih godina istražuju internu dinamiku društva na način koji će se u arheologiji ponovo pojaviti tek dve decenije posle Čajldove smrti 1957. godine (Olsen 2002, 143).

Ispod tepiha

U godinama posle Drugog svetskog rata, pošasti koje je za sobom ostavila nacistička rasna ideologija učinile su da eksplicitna primena Kosininih metoda i načela više nije bila moguća. *Direktan etno-istorijski metod* je gotovo sasvim napušten i praksa praćenja grupa poznatih iz pisanih izvora unazad do praistorijskih skupova nalaza ograničena je na izolovane primere. Pa ipak, uprkos ovim promenama, nemački arheolozi su nastavili da klasifikuju materijalnu kulturu u *kulturne grupe*, koje su implicitno i dalje shvatane kao odraz jasno izdvojenih grupa ljudi. *Arheološka grupa* postala je navodno ideološki neutralna zamena za termin *etnička grupa*, ali je u pozadini i dalje stajala ideja o *narodu*. Veliki ugled nemačkih istorijskih disciplina uopšte, a posebno u početnom periodu razvoja kulturnoistorijske arheologije, doveo je do toga da je ova njena pritajena verzija sredinom XX veka manje ili više direktno uticala na stanje u disciplini u velikom delu Evrope, pa čak i van kontinenta (Jones 1999: 3–5). U pojedinim arheološkim zajednicama, kao što je slučaj sa srpskom, snažna tradicija nemačke arheološke škole oseća se sve do danas (up. Babić 2002). Posledice nisu zanemarljive.

Kao što pokazuje primer Gordona Čajlda, čak i kada izostaju eksplicitni pomeni *naroda* ili *etničkih grupa* u prošlosti, isti skup pretpostavki uvek se nalazi u osnovi kulturnoistorijske prakse svrstavanja artefakata u homogene, geografski i hronološki omeđane jedinice. Materijalna kultura shvaćena je kao konkretna manifestacija društvene tradicije i skup nalaza je otud objašnjen kao rezultat standardizovanih reprodukovanih načina proizvodnje. Razvoj materijalne kulture kroz vreme posledica je postepenog razvoja ljudskog razuma. Uočene pravilnosti koje određuju pojedine skupove nalaza posledica su toga što je artefakte proizvela određena grupa u određenom vremenu. Čajld je naglašavao da članovi grupe ne moraju neminovno biti iste rase, ali je podrazumevao neku formu snažne društvene veze, koja ih je činila posebnom zajednicom sa posebnom tradicijom, koja je određivala način njihove gradnje, sahranjivanja, proizvodnje posuđa i tako dalje. Ovakve grupe naseljavale su jasno izdvojene teritorije i distribucija artefakata pripisanih jednoj isključuje postojanje druge na istom prostoru. Džulijen Tomas (Thomas 2004, 111–116) u ovom sledu prepoznaje jasnu i sasvim određenu intelektualnu tradiciju koju su, uprkos važnim razlikama, delili Čajld, Kosina i mnogi drugi arheolozi duboko u XX vek: uverenje o neminovnom preklapanju etničkog identiteta, političkih granica i kulturnih izraza. Ljudske grupe su prostorno omeđane i fiksirane, a unutar njih vladaju uniformne kulturne norme. Ovaj ideal zapravo je projekat na kojem su nastale moderne nacionalne države i duboko je ukorenjen u *modernosti* (Thomas 2004, 112, 96–118). Pretpostavljajući istovetan princip kao univerzalan, arheolozi projektuju ideju i praksu modernosti na sve zajednice, uključujući i one koje su predmet njihovog istraživanja. Kulturnoistorijska arheologija, dakle, nije tek neutralno

kartiranje nalaza, kao što prećutno podrazumevaju istraživači ovog usmerenja, već upisivanje sasvim određenog sadržaja iz sadašnjosti u prošlost. Čak i ako istraživanje nije svesno namenjeno političkoj (zlo)upotrebi, u početne premise ugrađena je već data slika o tome kako su izgledale grupe u prošlosti.

Ipak, prvi veliki pokret preispitivanja kulturnoistorijskih principa u arheologiji, među svojim žestokim i korenitim primedbama na račun kulturnoistorijskog pristupa (Džonson 2008, 30–50; Olsen 2002, 43–56), nije posebnu pažnju posvetio ovom problemu. Prenoseći težište interesovanja na funkcionalistička objašnjenja društvenih procesa i kulturne evolucije, *procesna arheologija* zanemarila je pitanja etniciteta u prošlosti kao jedan od čorsokaka u koje je dospela disciplina, vođena tradicionalnim istorijsko-deskriptivnim načelima (Jones 1999, 26–29). Koncept *kulturne grupe*, međutim, opstao je kao pogodna jedinica za deskripciju i klasifikaciju koja prethodi interpretaciji (Jones 1999, 27, 28; Thomas 2004, 113). Arheolozi, čije su polje istraživanja periodi iz kojih su sačuvani pisani izvori i etnonimi zabeleženi u njima, a pre svega specijalisti za klasičnu starinu, ostali su, uz retke izuzetke, u velikoj meri nezainteresovani za procesna strujanja. Kulturnoistorijska paradigma, uključujući shvatanje etniciteta projektovano iz modernih nacionalnih država, u ovim je segmentima arheološke zajednice znatno duže zadržala punu snagu. Na ovaj aspekt događaja u disciplini vratićemo se nešto kasnije.

"Arheologija pod vatrom"

Pitanje društvene ukorenjenosti discipline i političkih konsekvenci istraživanja pokrenuto je u arheologiji početkom osamdesetih godina XX veka, sa zakašnjenjem u odnosu na događaje u drugim humanističkim disciplinama, ali sa velikom silinom (Džonson 2008; Olsen 2002, 201 i dalje; Thomas 2000). Ova nova promena paradigme (Babić 2009) neminovno se zasnivala na korenitom opovrgavanju ključnih načela arheološke teorije koja su joj prethodila. Prethodne dve decenije protekle su u uverenju dela arheološke zajednice da je moguće razviti eminentno arheološku teoriju i metodologiju, po uzoru na prirodne nauke, i formulisati modele i zakone koji bi interpretirali prošlost na savršeno egzaktni i objektivni način. Međutim, mada su procesni arheolozi nesumnjivo izveli disciplinu iz okamenjene šume kulturnoistorijskih deskripcija, napredak nije doveo do željenih rezultata (Gibbon 1989). Između ostalog, iako je jedno od centralnih načela procesnog pristupa suštinska i neraskidiva povezanost arheologije s antropologijom (Binford 1962), disciplina se u ovom svom obliku u najvećoj meri oslanja na antropološke pravce i pristupe koji u poslednjoj trećini XX veka nisu pokazivali izuzetnu vitalnost. Naprotiv, nove teme i načini razmišljanja o kulturi čoveka već su u velikoj meri poljuljali uverenje da je pozicija istraživača zaštićena objektivnošću.

Na drugoj strani, politički i vojni događaji koji su potresali svet, uključujući i balkanske tragedije devedesetih, sa bolnom jasnošću su ukazivali da argumenti zasnovani na rekonstrukciji prošlosti imaju nesumnjiv značaj u savremenosti. Uverenje koje je iz toga artikulirano, da arheološke interpretacije prošlosti nisu i ne mogu biti vrednosno neutralne (Shanks, Tilley 1987), izazvalo je čitav niz preispitivanja koncepata i prećutnih aksioma koji su upisani u istoriju discipline. Načini na koje su slike prošlosti pretočene u savremene političke karte i kolektivna uverenja o pravima na teritorije ubrzo su postali goruća tema. Arheolozi su se našli pod vatrom. Odgovori su bili veoma raznorodni: od otvorenog uključivanja u tekuće događaje, sa povremenim pogubnim posledicama, do potpunog neprihvatanja odgovornosti, koje je u pojedinim slučajevima imalo jednake rezultate (up. Babić 2002). Nasuprot tome, suočavanje s istorijom discipline, njenim početnim ciljevima i procesima institucionalizacije dovelo je do uviđanja da je učešće u gradnji nacionalnog identiteta modernih država njen sastavni i neraskidivi deo (Diaz-Andreu, Champion 1996, 3, *passim*; Gosden 1999, 15 i dalje). Tokom devedesetih godina XX veka tako je nastao niz radova koji sistematično istražuju i bogato ilustruju da primer Gustava Kosine, iako drastičan, nikako nije usamljen (Diaz-Andreu, Champion, eds 1996; Graves-Brown, Jones, Gamble, eds 1996; Kohl, Fawcett, eds 1995; Meskell 1998). Proces nastanka modernih nacionalnih država, pokrenut u Evropi tokom XVII veka, u vreme kada arheologija i druge istorijske discipline grade institucije kroz koje stiču svoj društveni i akademski ugled, dakle, krajem XVIII veka, već je urodio pojavom nacionalizma. Nužan sastojak svake nacionalističke ideologije je posebna pažnja posvećena razvoju kolektivne svesti o zajedničkom poreklu (Anderson 1983; Hobsbom, Rejndžer, ur. 2002; Gellner 1983). Tako su nacionalne države osnivale institucije – muzeje, univerzitete, posvećene ovom poslu, u okviru kojih su istraživači uspostavljali poreklo i razvoj svake pojedinačne nacije i njen posebn duh. Nacija je postala u isto vreme predmet i cilj istraživanja (Diaz-Andreu, Champion 1996, 3).

Kako bi se razbio ovaj zatvoreni krug, postalo je nužno potražiti drugačije puteve kojima bi arheolozi istraživali zajednice u prošlosti, ne namećući svom predmetu istraživanja moderno iskustvo kolektivne pripadnosti. Pomeranje fokusa istraživanja sa velikih teritorijalnih celina na manje regionalne jedinice dovelo je do prepoznavanja drugih načina integracije zajednica (up. Canuto, Yaeger, eds 2000; Isbell 2000). Sledeći pomak u arheološkom istraživanju potiče od uvida u antropološke i sociološke radove koji uvode koncept *identiteta* kao načina da se razume identifikacija pojedinca sa širom grupom na osnovu zajedničkih kulturno i društveno određenih osobina i razlika u odnosu na *druge*, koji te osobine ne dele. Etnička pripadnost shvaćena je, zajedno sa rodom, uzrastom, statusom, religijskom pripadnošću, kao jedan od aspekata *društvene prakse* kroz koju pojedinci i grupe uređuju svoj svet. Tokom poslednje decenije arheolozi, vođeni ovim pretpostavkama, istražuju načine oblikovanja i is-

poljavanja ove prakse kroz materijalnu kulturu (Casella, Fowler, eds 2004; In-soll, ed. 2007; Díaz Andreu, Lucy, Babić, Edwards 2005). Time se disciplina približila tokovima u drugim humanističkim disciplinama i otvorena je mogućnost da svojim uvidom, zasnovanim na jedinstveno širokom polju istraživanja u geografskom i hronološkom smislu, aktivno i produktivno učestvuje u interdisciplinarnom dijalogu. Potvrda ove mogućnosti dolazi čak i iz one oblasti arheološkog istraživanja koja je veoma dugo odolevala teorijskim menama u disciplini i ostajala čvrsto ukorenjena u kulturnoistorijskom pristupu.

Grci, narod najstariji

Istorija istraživanja antičke Grčke jedan je u nizu slikovitih primera kako su u moderne slike o zajednicama u prošlosti upisana savremena iskustva istraživača (Babić 2008). Snaga *panhelenskog narativa* – idealizovanog viđenja drevne Helade kao izvora ključnih vrednosti moderne evropske kulture, koje je nastalo krajem XIX veka, daje ovom primeru poseban značaj, stoga što neki od njegovih najvažnijih elemenata počivaju na uverenju da su vrhunska dostignuća umetnosti, filozofije, politike, nastala tokom V veka stare ere, proizvod jedinstvenog *duha naroda* koji je tada naseljavao krajnji jugoistok Evrope. Ideja o superiornosti "starih Grka" pretočena je u koncept *helenizacije*¹ – procesa kojim su se dobrobiti njihove civilizacije širile Mediteranom i unapređivale kulture *varvara*. Polaritet *Grka* i *varvara*, koji stoji u njegovoj osnovi, podrazumeva monolitnu i uniformnu kulturu starih Helena nasuprot amorfnoj marginalnoj masi inferiornih *naroda* (Cartledge 2002; Dougherty, Kurke, eds 2003; Harrison, ed. 2002). Ovaj je narativ ugrađen u kolonijalnu politiku i praksu evropskih država XIX veka, gde su legitimni naslednici antičke Grčke, vođeni idejom o svojoj kulturnoj superiornosti, ekonomski, politički i vojno zaposedali teritorije modernih "varvara" (Babić 2008; Dietler 2005; Goff, ed. 2005; Gosden 2004).

Arheološki odraz shvatanja antičke grčke kulture kao superiorne i monolitne ogleda se već u određivanju istraživačkih prioriteta, gde su dugo na vrhu liste bili spomenici i nalazišta koja su, po sudu istraživača, najbolje ilustrovala njenu suštinu. Akropolj u Atini tako je postao simbol kolevke demokratije, pretočene u savršenstvo arhitekture i skulpture. Na drugoj strani, arheološki nalazi na obalama Sicilije i Ponta, pa čak i u unutrašnjosti kontinenta, koji su dovođeni u vezu sa grčkom kulturom, bilo kao *importi* ili *uticaji*, procenjivani su po meri do koje su se približili ovom apsolutnom idealu. Na istoj skali određivana je i etapa razvoja koja je dosegnuta u neumitnom stremljenju ka kla-

¹ Veoma je sličan slučaj i koncepta *romanizacije* – širenja i prihvatanja rimske kulture u krajevima koji su bili obuhvaćeni Rimskim carstvom (Hingley 2005).

sičnom vrhuncu, kao i *stepen helenizacije* – mera do koje je pojedina zajednica *varvara* prihvatila blagodeti *grčkog duha*. Izvan interesovanja klasičnih arheologa decenijama su ostale čitave sfere života, kao što su stanovanje ili proizvodnja hrane, pa i one geografske oblasti, poput Beotije, koje nisu mogle značajno da doprinesu velikom narativu.

Promena stava pokrenuta je tokom osamdesetih godina XX veka, kada je viđenje etničke pripadnosti kao rezultata procesa među zajednicama primenjeno na analizu starogrčkih pisanih izvora (Hartog 1980; Hall 1989; Hall 1997). Usledio je zaključak da je *panhelenski duh* zajedništva nastao kao rezultat političkih i vojnih događaja sa početka V veka stare ere, kada se niz manjih zajednica koje su naseljavale tle moderne Grčke suočio sa zajedničkim neprijateljem, Persijskim carstvom. Do tada, pa i kasnije, noseći element identiteta bila je pripadnost nekom od *polisa* – manjih zajednica koje su bile u konstantnom stanju međusobnog nadmetanja i sukoba. Ujedinjeni jezikom i delom kulturnih praksi, ljudi, žene i deca koje danas obuhvatamo terminom "stari Grci" u isto vreme bili su podeljeni nizom percipiranih razlika, koje su ponekad bile veoma oštro suprotstavljene. Unutar geografskog i hronološkog segmenta koji je u kasnijim vremenima homogenizovan i izdignut na tron vrhunskog uzora "za mišljenje i za delanje" (Vinkelman 1996, 80), opažane su mnoge *drugosti* koje su u daleko većoj meri određivale živote ljudi nego što je to bila njihova pripadnost *grčkom narodu* (Cartledge 2002; Babić 2008). Jednako tako, odnosi Grka prema istovremenim kulturama bili su međusobno veoma različiti, pa slika Egipta u njihovim očima nije ni nalik na viđenje Skita. Nadalje, u dinamičnom procesu ove su se slike menjale kroz vreme, od onih sačuvanih u homerskoj epici, preko tragičara V veka, do odnosa prema rimskim osvajačima u II veku stare ere. *Varvari* su oni koji ne govore grčkim jezikom, ali posle ove lingvističke opservacije sledio je čitav promenljivi niz percipiranih osobina, koje nije moguće svesti na prostu binarnu opoziciju (Hartog 1980; Babić 2008, 64–70).

Usledio je, doduše sa malim zakašnjenjem, arheološki odgovor na promenu pogleda na antičku Grčku među stručnjacima srodnih disciplina. Nova istraživanja naseobina na obalama Mediterana, koje je tradicionalni pristup označio kao *kolonije* Grka iz kojih je pronošena luča civilizacije među starosedeoce i varvare u zaleđu (Babić 2008: 39–54), ukazala su na sasvim drugačiju sliku. U arheološkim svedočanstvima doba *arhajske grčke kolonizacije*, nasuprot neumitnoj *helenizaciji*, istraživači su počeli da prepoznaju procese dinamične kulturne razmene i *kreolizacije* (Dietler 2005; Goff, ed. 2005; Gosden 2004). U kopnenoj Grčkoj, tlu na kojem je nastao i punom snagom bujao pretpostavljeni superiorni *duh naroda*, istraživači kroz materijalnu kulturu prate neprekidno pregovaranje različitih identiteta i odnose moći koji su, između ostalog, određivali i iskustvo etničke pripadnosti (Dougherty, Kurke, eds 2003; Derks, Roymans, eds 2009). Monolit "starih Grka" raspukao se na niz fragmentovanih iskustava i praksi.

* * *

Arheološko istraživanje od samog početka formiranja discipline u tesnoj je vezi s idejom *naroda*, već i zato što je njegov početni smisao bio upravo u gradnji kolektivne svesti o zajedničkoj prošlosti. U koncepte i metode teorijskog pravca koji je dugo i suvereno vladao disciplinom ugrađen je odgovarajući pogled na etnicitet, sadržan u ideji o *kulturnim grupama*. Teorija i praksa arheologije veoma rečito svedoče o tome da disciplina mora i može da se okrene drugačijem viđenju. Interpretacije koje ponudimo učestvovalače u kreiranju opšteprihvaćenih slika o prošlosti, jer je to smisao postojanja arheologije. Poricanje neumitne sprege između konteksta i rezultata istraživanja, i odgovornosti istraživača koja iz toga proističe, mogu dovesti do jednako loših rezultata kao i eksplicitna zloupotreba arheoloških istraživanja.

Literatura:

- Anderson, B. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Arnold, B. 1990. The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany. *Antiquity* 64: 464-478.
- 1992. The Past as Propaganda – How Hitler’s archaeologists distorted European prehistory to justify racist and territorial goals, *Archaeology July-August 1992*: 30-37.
- Babić, S. 2002. Still innocent after all these years? Sketches for a social history of archaeology in Serbia. *Archaologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien/Archaeologies of Europe: History, Methods and Theories*, Tubinger Archäologische Taschenbücher. Band 3 : 309-322.
- 2008. *Grci i drugi – antička percepcija i percepcija antike*. Beograd: Klio
- 2009. Jezik arheologije II (ili: Kako sam preživela promenu paradigme). *Etnoantropološki problemi* 4 (1): 123-132.
- Binford, L. R. 1962. Archaeology as Anthropology, *American Antiquity* 28: 217-225.
- Cartledge, P. 2002. *The Greeks – A Portrait of Self and Others*. Oxford: Oxford University Press.
- Canuto, M. A. & J. Yaeger (eds). 2000. *The Archaeology of Communities. A New World Perspective*. London, New York: Routledge.
- Casella, E. C. & C. Fowler (eds). 2004. *The Archaeology of Plural and Changing Identities – Beyond Identification*. New York: Springer.
- Childe, V. G. 1929. *The Danube in Prehistory*. Oxford: Oxford University Press.
- Derks, T. & N. Roymans (eds). 2009. *Ethnic Constructs in Antiquity – The role of power and tradition*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Díaz Andreu, M., S. J. Lucy, S. Babić & D. N. Edwards. 2005. *The Archaeology of Identity, Approaches to gender, age, status, ethnicity and religio*. London, New York: Routledge.

- Diaz-Andreu, M. & T. Champion (eds). 1996. *Nationalism and archaeology in Europe*. London: University College London Press.
- Diaz-Andreu M. & T. Champion. 1996. Nationalism and archaeology in Europe: an introduction. In: *Nationalism and archaeology in Europe*, M. Diaz-Andreu, T. Champion (eds), 1-23. London: University College London Press.
- Dietler, M. 2005. The Archaeology of Colonization and the Colonization of Archaeology – Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter. In: *The Archaeology of Colonial Encounters – Comparative Perspectives*, Gil J. Stein (ed.), 33-68. Santa Fe: School of American Research Press.
- Dougherty C. & L. Kurke (eds). 2003. *The Cultures within Ancient Greek Culture – Contact, Conflict, Collaboration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dostal, W. & A. Gingrich. 1996. German and Austrian anthropology. In: *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, A. Barnard & J. Spencer (eds), 263-265. London, New York: Routledge.
- Džonson, M. 2008. *Arheološka teorija*. Beograd: Klio.
- Gellner, E. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gibbon, G. 1989. *Explanation in Archaeology*. Oxford: Blackwell.
- Graves-Brown, P., S. Jones, C. Gamble (eds). 1996. *Cultural Identity and Archaeology – The Construction of European Communities*. London, New York: Routledge.
- Goff, B. (ed). 2005. *Classics and Colonialism*. London: Duckworth.
- Gosden, C. 1999. *Anthropology and Archaeology*. London, New York: Routledge.
- 2004. *Archaeology and Colonialism. Cultural Contacts from 5000 BC to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, E. 1989. *Inventing the Barbarian – Greek Self-Definition through Tragedy*. Oxford: Clarendon Press.
- Hall, J. M. 1997. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Härke, H. 1995. 'The Hun is a methodical chap' – Reflections on the German tradition of pre- and proto-history. In: *Theory in Archaeology – A World Perspective*, P. J. Ucko (ed.), 46-60. London, New York: Routledge.
- Harrison, T. (ed). 2002. *Greeks and Barbarians*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hartog, F. 1980. *Le miroir d'Herodote. Essai sur la representation de l'autre*. Paris: Gallimard.
- Hingley, R. 2005. *Globalizing Roman Culture – Unity, diversity and empire*. London, New York: Routledge.
- Hobsbom, E. i T. Rejndžer (ur). 2002. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Insoll, T. (ed). 2007. *The Archaeology of Identities*. London, New York: Routledge.
- Isbell, W. H. 2000. What we should be studying. The "imagined community" and the "natural community". In: *The Archaeology of Communities. A New World Perspective*, Canuto, M. A. & J. Yaeger (eds), 243-266. London, New York: Routledge.
- Jones, S. 1997. *The Archaeology of Ethnicity – Constructing Identities in the Past and Present*. London, New York: Routledge.

- Kuklick, H. 1996. Diffusionism. In: *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, A. Barnard & J. Spencer (eds), 160 – 162. London, New York: Routledge.
- Kohl, P. & C. Fawcett (eds). 1995. *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucy, S. 2005. Ethnic and cultural identities. In: *The Archaeology of Identity, Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*, Díaz Andreu, M., S. J. Lucy, S. Babić & D. N. Edwards (eds), 86 – 109. London, New York: Routledge.
- Meskel, L. (ed). 1998. *Archaeology Under Fire – Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. London, New York: Routledge.
- Olsen, B. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Renfrew, C. 1987. *Archaeology & Language. The Puzzle of the Indo-European Origins*. London: Jonathan Cap
- Shanks, M. & C. Tilley. 1987. *Re-constructing Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomas, J. 2000. Introduction: the polarities of post-processual archaeology. In: *Interpretive Archaeology: A Reader*, J. Thomas (ed), 1 – 18. London, New York: Leicester University Press.
- 2004. *Archaeology and Modernity*. London, New York: Routledge.
- Trigger, B. 1989. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vinkelman, J. J. 1996. *Istorija drevne umetnosti*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Staša Babić

Archaeology and Ethnicity

The paper examines the history of archaeological investigation into collective identities in the past. Culture-historical approach is fully based upon the concept of *cultural group*, deeply influenced by the modern understanding of nation-states – unity of territory, material culture, language and ethnic affiliation. The application of this concept led to devastating political abuses of archaeology, most notoriously in the case of Gustaf Kossinna in the Nazi Germany. The realisation that the very essence of thus conceived group identity in the past inevitably leads into the projection of the modern model of nation-state, resulted in thorough reconsideration. Over the last decades, archaeologists are investigating other possible paths of research into the group and individual identities in the past, informed by the constructivist approach.

Key words: archaeology, ethnicity, culture-historical approach, identity, contemporary context of research

Staša Babić

Archéologie et ethnicité

L'article étudie l'histoire de l'étude archéologique de l'identité collective par le passé. L'approche historico-culturelle repose de tout son poids sur le concept du *groupe culturel*, marqué décisivement par des conceptions modernes de l'État national – l'unité du territoire, la culture matérielle, la langue et l'appartenance ethnique. L'application de ce concept a mené à des abus politiques drastiques, dont l'exemple le plus connu est celui de Gustav Kosina dans l'Allemagne nazie. Si l'on se rendait compte que l'essence même de l'identité collective des communautés dans le passé ainsi conçue mène inévitablement à la projection du modèle moderne de l'État national, cela mènerait à des réexamens radicaux. C'est ainsi que dans les dernières décennies les archéologues étudient d'autres voies pour l'observation de l'identité collective et individuelle dans le passé, reposant sur une approche constructiviste.

Mots-clés: archéologie, ethnicité, approche historico-culturelle, identité; contexte actuel de la recherche